

УДК 159.9:34(075.8)

І. В. ЛАМАШ,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології
факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9548-4006>;

О. С. ЛУК'ЯНОВА,

слухач магістратури факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ЗАЗДРОСТІ ЗІ СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗАСУДЖЕНИХ: ГЕНДЕРНИЙ РАКУРС

Подано результати дослідження взаємозв'язків заздрості зі структурно-функціональними характеристиками відповідальності у засуджених у гендерному ракурсі. На ґрунті теоретичного аналізу вітчизняних та зарубіжних досліджень феномен заздрості розглянуто в контексті кримінальної поведінки. Емпірично встановлено взаємозв'язки між окремими характеристиками відповідальності та двома видами заздрості: заздрістю-неприятно та заздрістю-смуток. Визначено гендерну специфіку виявлених взаємозв'язків.

Ключові слова: відповідальність, гендер, заздрість, заздрість-неприятно, заздрість-смуток, засуджені.

Lamash, I.V. and Lukianova, O.S. (2016), "Interrelations of jealousy with structural and functional characteristics of liability within convicts: the gender perspective" ["Vzaiemozviazky zazdrosti zi strukturno-funktsionalnymy kharakterystykamy vidpovidalnosti u zasudzhenykh: hendernyi rakurs"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 133–137.

Актуальність. Сьогодні в психологічній науці стрімко збільшилася кількість робіт, присвячених вивченню феномена заздрості. Цікавість до його вивчення породжується багатовимірністю цього феномена.

Стан дослідження. Заздрість розглядається різними авторами як ставлення до іншої людини (Т. В. Бескова., Р. М. Шаміонов), переживання (К. К. Муздибаєв, О. Р. Бондаренко), як емоційний стан (Л. О. Карпенко), як прояв неповноцінності (А. Адлер, В. Лукан), як деструктивний вплив (З. Фрейд), як продукт почуття безпорадності (М. Шелер), як злісне почуття (М. Кляйн), як форма тривоги (К. Хорні) чи форма фрустрації (Е. Фромм), як захисна реакція (А. Д. Розенблатт, Н. В. Дмитрієва), як енергія (Г. Шек), як стимул до самореалізації (О. Є. Соколова) та як прояв мотивації досягнення (С. Ю. Головін).

Різноманітність поглядів на визначення цього феномена лише стимулює цікавість до вивчення його в цілому, а також його особистісного прояву – заздрісності. Сучасні дослідження присвячено вивченню психологічних механізмів формування заздрості та її детермінант (Т. В. Бескова), взаємозв'язку суб'єктивних властивостей особистості й схильності до заздрості (Р. М. Шаміонов), особистісних, поведінкових і

когнітивних корелятивів заздрісності та заздрісного ставлення до успіху й удачі (К. К. Муздибаєв), гендерної специфіки феномена заздрості (Т. В. Бескова, Г. Р. Шагівалесва), впевненості в собі осіб із різною схильністю до заздрості (А. Ф. Лісовенко).

Переважає кількість авторів визнає деструктивність феномена заздрості. Як зазначає Л. Д. Дьоміна, заздрість – це якість, яка маскує некомпетентність, лінощі та інші деструкції [1, с. 37]. На думку П. Куттера, заздрість може провокувати кримінальну поведінку [2, с. 74].

Р. О. Забавко, досліджуючи особистість екологічних та економічних злочинців, відзначає схожість властивих їм психологічних якостей, зокрема наявність схильності до заздрості [3, с. 53].

У визначенні дефіцитарного типу злочинців-рецидивістів Ю. М. Антонян згадує заздрість разом з іншими психологічними рисами злочинців цього типу [4, с. 44]. О. А. Калганова вказує, що заздрість поряд з іншими психологічними характеристиками властива професійним злочинцям [5, с. 117]. Одним із мотивів здійснення злочинів неповнолітніми, як підкреслює І. О. Барикін, є заздрість [6].

Г. М. Семененко в типології особистості злочинців, які здійснюють умисне знищення

або пошкодження чужого майна, серед інших виділяє заздрісний тип особистості. Для цього типу заздрість є мотивом скоєння злочину, а метою – заподіяння шкоди конкретним особам або відновлення уявної життєвої справедливості [7, с. 148].

Т. В. Гриценко у дослідженні кримінологічних особливостей осіб, які вчиняють злочини з особливою жорстокістю, також відзначає заздрість як мотив, який набуває сили у дорослих злочинців. Якщо для підлітків, підкреслює автор, характерним у скоєнні особливо жорстокого злочину є бажання заявити про себе, то у дорослих особливо жорстоких злочинців заздрість є однією з індивідуально-психологічних характеристик, що впливають на кримінальну поведінку [8, с. 163].

Зарубіжними авторами заздрість також розглядається як одна з передумов кримінальної поведінки.

Ш. Ехероні-Голдерберг та Я. Вілчек-Евіед (Sh. Aharony-Goldenberg, Y. Wilchek-Aviad) указують на те, що заздрість разом з іншими чинниками лежить у підґрунті злочинів, за які злочинцям, на думку цих авторів, треба давати тяжчі покарання [9, р. 407].

П. Іганські (P. Iganski) вказує на заздрість як на одну з причин скоєння злочинів на ґрунті ненависті та наголошує на необхідності врахування цього у відповідних корекційних програмах для таких правопорушників, зокрема у програмі «Обізнаність щодо різноманітності та зміна упереджень» (Diversity Awareness and Prejudice Pack) [10, р. 11].

Л. Рей, Д. Сміт та Л. Вестел (L. Ray, D. Smith, L. Wastell) також визначають заздрість і сором як один із можливих мотивів вчинення злочину на ґрунті ненависті [11, р. 351].

В аналізі масового вбивці Дж. Л. Нолл (J. L. Knoll) указує, що представники цього типу злочинців підтримують об'єктні відносини з іншими людьми, що значною мірою ґрунтуються на руйнівній заздрості [12, р. 2].

Досліджуючи причини насильницьких злочинів, П. Фейнзалбер, Д. Ледермен та Н. Лоейза (P. Fajnzylber, D. Lederman, N. Loayza) наголошують на тому, що зростання нерівності між багатими й бідними може обумовлювати злочинність шляхом зменшення морального порога індивіда, що, на думку авторів, можна назвати «ефектом заздрості» [13, р. 1328].

Щодо психологічних досліджень, спрямованих на виявлення впливу заздрості на кримінальну поведінку, слід указати, що роботи такої проблематики не були виявлені нами у наявних наукових джерелах. На цей момент існують до-

слідження, Т. В. Бескової, спрямовані на виявлення прийнятних видів асоціальної поведінки суб'єктів заздрості, а також на виявлення особливостей взаємозв'язків агресивності й ворожості із заздрісністю особистості та її схильністю до стратегії суперництва [14, с. 296; 15, с. 45].

Таким чином, у науковій літературі (здебільшого кримінологічного характеру) вказується, що заздрість є однією з характеристик, яка властива злочинцям в контексті кримінальної поведінки. Водночас психологічний аспект проблеми залишається недостатньо вивченим, що й обумовило напрямок нашого дослідження.

Т. В. Бескова у структурі заздрості визначає когнітивний, афективний, моральний, рефлексивний, мотиваційний та поведінковий компоненти. Що стосується останнього, на думку цієї дослідниці, аналіз його змісту вимагає розгляду особливостей поведінки та вчинків суб'єкту заздрості. При цьому кожний вчинок передбачає певну відповідальність людини за його соціальні наслідки [14, с. 298].

Виходячи з цього, у дослідженні ми приділили увагу вивченню взаємозв'язків заздрості із структурно-функціональними характеристиками відповідальності засуджених. Відповідальність особистості у психологічному сенсі разом з іншими складовими охоплює здатність до вибору людиною форми своїх вчинків та готовність прийняти наслідки цього вибору, отже, є важливим чинником ресоціалізації та соціальної адаптації засуджених після звільнення з місць позбавлення волі.

Мета дослідження – виявити взаємозв'язки таких видів заздрості, як заздрість-неприятність і заздрість-смуток, зі структурно-функціональними характеристиками відповідальності у засуджених у гендерному ракурсі.

Методика дослідження. Наше дослідження проводилося на базах Качанівської виправної колонії № 54 та Олексіївської виправної колонії № 25 Управління Державної пенітенціарної служби України в Харківській області.

Вибірку склали 48 засуджених у віці від 23 до 55 років. До першої групи увійшли 25 чоловіків, до другої – 23 жінки. Як психодіагностичний інструментарій було використано методику дослідження заздрісності особистості Т. В. Бескової [16, с. 127], що складається з двох шкал – «Заздрість-неприятність» і «Заздрість-смуток», які дозволяють виявити домінуючі стани, емоції та способи поведінки суб'єкта заздрості. Також було застосовано опитувальник багатовимірної-функціонального аналізу відповідальності В. П. Прядеїна, що містить у собі розгляд відповідальності як системної якості особистості [17, с. 30].

Як статистичний метод використовувався критерій згоди Пірсона.

Результати дослідження. Результати дослідження взаємозв'язків заздрості-неприятності

та заздрості-смутку зі структурно-функціональними характеристиками відповідальності у засуджених подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Взаємозв'язки видів заздрості зі структурно-функціональними характеристиками відповідальності у засуджених (r)

Показники	Група 1 (чоловіки)		Група 2 (жінки)	
	Заздрість-неприятність	Заздрість-смуток	Заздрість-неприятність	Заздрість-смуток
Динамічна ергічність	0,163	0,039	0,151	-0,055
Соціоцентрична мотивація	0,299	0,074	0,206	0,063
Когнітивна осмисленість	-0,123	-0,278	0,229	0,477*
Предметна продуктивність	0,026	-0,145	0,245	-0,004
Стенічна емоційність	0,234	0,078	0,229	-0,084
Регуляторна інтернальність	-0,156	-0,282	0,138	0,156
Особистісні труднощі	0,594**	0,491*	0,112	0,389*
Інструментально-стильові прагнення	-0,006	-0,015	0,164	0,085
Динамічна аергічність	0,578**	0,398*	-0,006	0,589**
Егоцентрична мотивація	0,297	0,376*	0,365*	0,547**
Когнітивна проінформованість	0,379*	0,260	0,173	0,394*
Суб'єктна продуктивність	0,238	0,098	0,184	-0,088
Астенічна емоційність	0,283	0,246	0,433*	0,722**
Регуляторна екстернальність	0,695**	0,551**	0,338*	0,547**
Операціональні труднощі	0,462*	0,488*	0,016	0,669**
Змістовно-сміслові прагнення	0,321*	0,275	0,159	0,525**

Примітка: рівень значущості: *- $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$.

У групі чоловіків зафіксовано статистично значущі позитивні кореляційні зв'язки між шкалами «Заздрість-неприятність» та «Заздрість-смуток» та шкалами «Особистісні труднощі» ($r = 0,594$, при $p \leq 0,01$ та $r = 0,491$, при $p \leq 0,05$), «Динамічна аергічність» ($r = 0,578$, при $p \leq 0,01$ та $r = 0,398$, при $p \leq 0,05$), «Операціональні труднощі» ($r = 0,462$, при $p \leq 0,05$ та $r = 0,488$, при $p \leq 0,05$) та «Регуляторна екстернальність» ($r = 0,695$, при $p \leq 0,01$ та $r = 0,551$, при $p \leq 0,01$).

Це свідчить про те, що у засуджених чоловіків посилення проявів заздрості, забарвлених як відчуттям озлобленості та гніву, так і відчуттям смутку та зневіри, відбувається з підвищенням здатності до відчуття труднощів внутрішнього порядку, таких як тривожність, невпевненість, поганий настрій, зі зростанням нерішучості, схильності до відмови від реалізації важких і відповідальних завдань, зниженням стійкості перед перешкодами, а також зі збільшенням рівня труднощів, котрі виникають у процесі виконання завдання, й залежать від характеру останнього й оточуючих людей та рівня реалізації відповідальних справ, які ставляться в залежність від інших людей і зовнішніх обставин.

У цій групі виявлено достовірний позитивний кореляційний зв'язок між шкалою «Зазд-

рість-смуток» та шкалою «Егоцентрична мотивація» ($r = 0,376$, при $p \leq 0,05$). Отже, у засуджених чоловіків із посиленням особистісно-значущої мотивації, вираженої в бажанні звернути на себе увагу в процесі реалізації відповідальних справ, отримати винагороду або уникнути особистих ускладнень і можливого покарання, зростає схильність до заздрості, яка проявляє себе в обмеженні кількості об'єктів заздрості й винаході інших параметрів порівняння та знаходить вияв у тому, що людина замовчує, ігнорує досягнення конкурента як неіснуючі або ж навмисно вихваляє чесноти менш гідної людини.

Також у цій групі виявлено достовірний позитивний кореляційний зв'язок між шкалою «Заздрість-неприятність» та шкалами «Когнітивна проінформованість» ($r = 0,379$, при $p \leq 0,05$) й «Змістовно-сміслові прагнення» ($r = 0,321$, при $p \leq 0,05$). Так, у засуджених чоловіків із посиленням властивості поверхневого розуміння відповідальності, розгляду її якого одного боку, складовою якості неспецифічного, загального характеру та посиленням відчуття обов'язковості та сумлінності, які проявляються під час виконання справ альтруїстичного характеру, спрямованих більшою мірою на соціальне

оточення, підвищується прояв заздрості, яка знаходить вираз у таких відносинах до іншого, як неприязнь, ненависть та ворожість, а також у таких низьких формах, як наклеп, плітки та необґрунтована критика.

У групі засуджених жінок зафіксовано статистично значущі позитивні кореляційні зв'язки між шкалами «Заздрість-неприязнь» та «Заздрість-смуток» і шкалами «Егоцентрична мотивація» ($r = 0,365$, при $p \leq 0,05$ та $r = 0,547$, при $p \leq 0,01$), «Астенічна емоційність» ($r = 0,433$, при $p \leq 0,05$ та $r = 0,722$, при $p \leq 0,01$ та «Регуляторна екстернальність» ($r = 0,338$, при $p \leq 0,05$ та $r = 0,547$, при $p \leq 0,01$).

Зміст отриманих взаємозв'язків свідчить про те, що у цих досліджуваних посилення проявів заздрості, забарвлених як відчуттям неприязні та гніву, так і відчуттям смутку й відчаю, відбувається з посиленням особистісно-значущої мотивації, вираженої в бажанні звернути на себе увагу в процесі реалізації відповідальних справ, із підвищенням рівня негативних емоцій, які виникають у разі необхідності виконання відповідальної справи та в разі неуспіху в ній і з підвищенням рівня реалізації відповідальних справ, які ставляться в залежність від інших людей та зовнішніх обставин.

У групі жінок на статистично значущому рівні зафіксовано позитивний кореляційний зв'язок між шкалами «Заздрість-смуток» та шкалами «Когнітивна осмисленість» ($r = 0,477$, при $p \leq 0,05$), «Особистісні труднощі» ($r = 0,389$, при $p \leq 0,05$), «Динамічна аергічність» ($r = 0,589$, при $p \leq 0,01$), «Операціональні труднощі» ($r = 0,669$, при $p \leq 0,01$) та «Змістовно-сміслові прагнення» ($r = 0,525$, при $p \leq 0,01$).

Отже, у засуджених жінок зі збільшенням рівня розуміння стрижневої основи відповідальності та її суті, рівня труднощів внутрішнього порядку, таких як тривожність, невпевненість і поганий настрій, рівня нерішучості, низької стійкості перед перешкодами та схильності до відмови від реалізації важких і відповідальних завдань, рівня труднощів, що виникають у процесі виконання завдання та залежать від характеру виконуваного завдання й оточуючих людей, та посиленням відчуття

обов'язковості й сумлінності, які проявляються під час виконання справ альтруїстичного характеру, спрямованих більшою мірою на соціальне оточення, актуалізується прояв заздрості, яка проявляється відчуттями зневіри, відчаю, образи, а також в обмеженні кількості об'єктів заздрості й у винаході інших параметрів порівняння.

Висновки.

1. Дані, наведені в наукових дослідженнях переважно кримінологічного характеру, свідчать про те, що заздрість є однією з характеристик, яка властива злочинцям в контексті кримінальної поведінки. Разом із цим психологічний аспект цієї проблеми залишається недостатньо вивченим, що обумовлює актуальність наукових студій у зазначеному ракурсі.

2. У групі чоловіків зростання таких складових відповідальності, як: особистісні труднощі, динамічна аергічність, регуляторна екстернальність та операціональні труднощі, посилюють прояви обох видів заздрості. Егоцентрична мотивація сприяє прояву заздрості-смуток, а такі складові відповідальності, як когнітивна проінформованість і змістовно-сміслові прагнення, актуалізують прояви заздрості-неприязні.

3. У групі жінок посилення таких складових відповідальності, як егоцентрична мотивація, астенічна емоційність та регуляторна екстернальність, сприяють прояву обох видів заздрості. Прояви заздрості-смуток актуалізуються з посиленням таких складових відповідальності, як когнітивна осмисленість, особистісні труднощі, динамічна аергічність, когнітивна проінформованість, операціональні труднощі та змістовно-сміслові прагнення.

Отже, встановлено відмінності у структурі взаємозв'язків заздрості зі структурно-функціональними характеристиками відповідальності у засуджених чоловіків і жінок, що вимагає гендерної специфікації відповідних корекційних програм, спрямованих на ресоціалізацію та соціально-психологічну підготовку засуджених до звільнення. Результати теоретичного аналізу й емпіричні дані, отримані у нашому дослідженні, дозволяють вважати перспективним подальше вивчення психологічних детермінант заздрості у контексті кримінальної поведінки.

Список бібліографічних посилань

1. Демина Л. Д., Ральникова И. А. Психическое здоровье и защитные механизмы личности: учеб. пособие. 2-е изд. Барнаул: Изд-во Алтай. ун-та, 2005. 132 с.
2. Куттер П. Любовь, ненависть, зависть, ревность. Психологический анализ страстей. СПб.: Б.С.К., 1998. 120 с.
3. Забавко Р. А. Криминологические особенности личности экологического преступника. *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2009. № 2 (8). С. 52–56.
4. Антонян Ю. М. Проблема типологии преступников-рецидивистов. *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2008. № 3 (6). С. 37–49.
5. Калганова Е. А. Характеристика личности профессионального преступника. *Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (право)*. 2013. Вип. 2. С. 112–118.

6. Барыкин И. О. Особенности личности несовершеннолетнего преступника // Мир на пороге перемен: Экономика. Управление. Право: докл. Моск. науч.-практ. конф. «Студенческая наука» (г. Москва, 26 нояб. 2015 г.)/Международ. ин-т экономики и права; под общ. ред. Ф. Л. Шарова. М.: МИЭП, 2016. С. 152.
7. Семенов Г. М. Типология лиц, совершающих умышленные уничтожения или повреждения чужого имущества. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2011. № 4 (10): в 3 ч. Ч. 3. С. 146–149.
8. Гриценко Т. В. Криминологические особенности лиц, совершающих преступления с особой жестокостью. *Международный научно-исследовательский журнал*. 2016. № 5 (47). С. 160–165.
9. Aharony-Goldenberg Sh., Wilchek-Aviad Y. Punishing Property Offenders: Does Moral Correction Work? *Touro Law Review*. 2016. No. 32. Pp. 407–408.
10. Iganski P. Hate Crime: Taking Stock. Programmes for Offenders of Hate. November 2012. Challenge Hate Crime, report No. 7. 27 p. URL: http://eprints.lancs.ac.uk/65875/1/07_Programmes_for_Offenders_of_Hate.pdf (дата звернення: 10.12.2016).
11. Ray L. Smith D., Wastell L. Shame, rage and racist violence. *British Journal of Criminology*. 2004. Vol. 44, No. 3. Pp. 350–368.
12. Knoll J. L. The “pseudocommando” mass murderer: a blaze of vainglory. *Psychiatric Times*. 2012. Vol. 29, No. 1. Pp. 1–6.
13. Fajnzylber P., Lederman D., Loayza N. What causes violent crime? *European Economic Review*. 2002. Vol. 46, No. 7. Pp. 1323–1357.
14. Бескова Т. В. Приемлемость асоциального поведения субъектом зависти // Развитие человека в современном мире: материалы III Всерос. науч.-практ. конф. с международ. участием (г. Новосибирск, 17–19 апр. 2012 г.)/под ред. Н. Я. Большуновой, О. А. Шамшиковой. Новосибирск: Изд-во НГПУ, 2012. С. 295–299.
15. Бескова Т. В. Особенности агрессивности и враждебности субъектов зависти и соперничества. *Теоретическая и экспериментальная психология*. 2010. Т. 3, № 3. С. 43–51.
16. Бескова Т. В. Методика исследования завистливости личности. *Вопросы психологии*. 2012. № 2. С. 127–141.
17. Прядейн В. П. Опросник многомерно-функционального анализа ответственности. *Журнал практического психолога*. 1997. № 5. С. 30–36.

Надійшла до редколегії 13.12.2016

ЛАМАШ И. В., ЛУКЬЯНОВА Е. С. ВЗАИМОСВЯЗИ ЗАВИСТИ СО СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ ОТВЕТСТВЕННОСТИ У ЗАКЛЮЧЁННЫХ: ГЕНДЕРНЫЙ РАКУРС

Представлены результаты исследования взаимосвязей зависти со структурно-функциональными характеристиками ответственности у заключённых в гендерном ракурсе. На основе теоретического анализа отечественных и зарубежных исследований феномен зависти рассмотрен в контексте криминального поведения. Эмпирически установлены взаимосвязи между отдельными характеристиками ответственности и двумя видами зависти: завистью-неприязню и завистью-унынием. Определена гендерная специфика выявленных взаимосвязей.

Ключевые слова: *гендер, зависть, зависть-неприязнь, зависть-уныние, заключенные, ответственность.*

LAMASH I. V., LUKIANOVA O. S. INTERRELATIONS OF JEALOUSY WITH STRUCTURAL AND FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF LIABILITY WITHIN CONVICTS: THE GENDER PERSPECTIVE

The authors have provided the results of the research conducted on the bases of Kachanivska penal colony No. 54 and Oleksiivska penal colony No. 25 of the Department of the State Penitentiary Service of Ukraine in Kharkiv region. The sampling was out of 48 prisoners aged 23 to 55 years. The first group included 25 men; the second – 23 women. The methodology of the research of person's jealousy of T. V. Beskova was used as psycho-diagnostical tools.

It has been determined that a group of male prisoners the growth of such components of liability as personal difficulties, dynamic a-energy, regulatory externality and operational difficulties enhance manifestations of both kinds of jealousy. Egocentric motivation contributes to the manifestation of envy and sorrow, and such components of liability as cognitive awareness, content and meaning desire, actualize manifestations of envy and resentment. In the group of women prisoners the strengthening of such components of liability as: egocentric motivation, asthenic emotion and regulatory externality contribute to the manifestation of both kinds of jealousy. Manifestations of envy and sorrow are updated with the increase of such components of liability as: cognitive meaningfulness, personal difficulties, dynamic a-energy, cognitive awareness, operational difficulties, content and meaning aspirations.

The authors have made a conclusion about the need for gender specification of appropriate intervention programs aimed at re-socialization and social and psychological preparation of prisoners to be released.

Keywords: *liability, gender, jealousy, envy and resentment, envy and sorrow, convicts.*